

**Thomas Nevin. *Ernst Jünger and Germany. Into the Abyss, 1914-1945.*
Constable**

Het aardige bij een dagboekschrijver als Ernst Jünger is dat je kunt vragen: wat zou hij vandaag zoveel jaar geleden hebben gedaan? Met een beetje geluk vind je het antwoord in een van zijn boeken. Neem 25 april 1939. In *Gärten und Strassen* (1942) lezen we op die datum: 'Bij de post mijn militaire pas, die het districtscommando Celle zendt en waaruit ik verneem dat de staat mij in de rang van beschikbare luitenant in zijn lijsten heeft opgenomen'. De oorlog staat voor de deur, zoals Jünger al eerder in zijn dagboek heeft voorvoeld, met daarbij de karakteristieke mededeling: 'an Schauspiel wird kein Mangel sein'.

Op die vijfentwintigste april, vandaag precies 58 jaar geleden, brengt hem dat in de tuin tot een gedachte over het leven. Jünger peinst over zijn roman *Auf den Marmorklippen* die hij op dat moment nog aan het schrijven is (de roman zal later in het jaar verschijnen) en over de rattenplaag die zijn tuin teistert. 'Ook met de tuin is het gesteld als met het leven überhaupt, waarin ons voor elk voordeel ook een plaag wordt toegemeten'. En hij besluit berustend: 'We zijn nu eenmaal op schamel gewin ingesteld en moeten daarmee tevreden zijn'.

Geestdriftig is hij niet over het vooruitzicht opnieuw onder de wapenen te worden geroepen. Maar wanneer in september het marsbevel komt, aarzelt hij geen moment. Op een foto zien we hem te paard aan het hoofd van een colonne infanterie Frankrijk binnentrekken. Aan de gevechten neemt hij niet of nauwelijks deel, de *Blitzkrieg* is te snel gegaan, maar op weg naar Parijs ziet hij de gevolgen van de strijd: stuk geschoten steden en dorpen, lange rijen pantservoertuigen, overal vluchtelingen.

Korte tijd verblijft hij in Laon, waar hij de toren van de middeleeuwse kathedraal beklimt en uitkijkend over het land het gevoel krijgt dat hij deze kathedraal moet beschermen. In gedachten drukt hij haar zelfs even tegen de borst, 'alsof ze heel klein was geworden'. Het lijkt een miniem detail, maar het geeft goed aan welke verandering zich in Jünger heeft voltrokken. Tien jaar eerder, in *Das abenteuerliche Herz*, sprak hij nog met onmiskenbare trots over de reputatie van de Duitsers, van wie beweerd werd dat zij in staat waren om kathedralen te vernietigen: 'Dat wil veel zeggen in een tijd, waarin het bewustzijn van eigen onvruchtbaarheid het ene museum na het andere uit de grond stampt'.

Zoiets zal hij in 1939 niet meer schrijven. De ervaring met het destructieve nihilisme van het Derde Rijk heeft hem doen inzien dat het culturele erfgoed (tenminste als dat van vóór de 'burgerlijke' tijd stamt) een nauwelijks te overschatten waarde vertegenwoordigt. De nationalistische revolutionair van weleer is een man van de cultuur geworden, die tijdens de bezettingsjaren in Parijs ook de moraal en zelfs het christendom met een voordien afwezige instemming zal begroeten.

Toch heeft men Jünger, die eerder dit jaar 102 is geworden, zijn nationalistische verleden nooit vergeven. Toen hij in 1995 honderd werd, brandde opnieuw het debat rond zijn persoon en werk los. Hoewel Jünger inmiddels bijna alle grote Duitse literaire prijzen heeft ontvangen, bleken er nog altijd volop tegenstanders te zijn die hem zijn enthousiasme over de Eerste Wereldoorlog, zijn nationalistische

propaganda uit de jaren twintig en zijn totalitaire visioen in *Der Arbeiter* (1932) voor de voeten wierpen. Vraag een Duitser wat hij van Jünger vindt, en in negen van de tien gevallen komt er een ietwat gegeneerde reactie; zijn naam is verbonden met te veel pijnlijke kanten van de Duitse geschiedenis in deze eeuw om een onbekrompen bewondering mogelijk te maken. Daarvoor moet je uitwijken naar het buitenland, met name naar Frankrijk, waar Jünger van meet af aan als schrijver naar waarde is geschat.

Ook in Engeland blijkt het tij te zijn gekeerd, getuige Thomas Nevins studie *Ernst Jünger and Germany. Into the Abyss, 1914-1945*. Nevin neemt Jünger in bescherming tegen veel van de verwijten die hem in Duitsland - bijna als een politiek correct ritueel - plegen te worden gemaakt. Op grond van een nauwgezette lectuur van *In Stahlgewittern* (1920), het meesterlijke 'oorlogsdagboek' uit 1914-1918, toont hij aan dat Jünger niet de blinde verheerlijker van de oorlog was die men zo graag in hem wil zien. Hij nuanceert Jüngers relatie tot het nationaal-socialisme en hij betoogt dat het onjuist is om *Der Arbeiter* als een blauwdruk voor het Derde Rijk op te vatten.

Nevin is er, blijkens zijn inleiding, noch op uit om Jünger te prijzen noch om hem zwart te maken. Zijn standpunt is eerder dat van Spinoza, hij probeert hem zonder haat of verachting te begrijpen. Na alle Duitse inquisiteurs is dat een hele verademing, al zijn er ook in Duitsland boeken over Jünger verschenen (bijvoorbeeld de voortreffelijke studie van de Zwitser Martin Meyer uit 1990, vreemd genoeg nergens door Nevin genoemd) waarin de obligate verontwaardiging ontbreekt. Een probleem is wel dat het nog niet zo eenvoudig is om tot het gewenste begrip te komen, aangezien Jünger veel onontbeerlijk bronnenmateriaal (correspondentie, de oorspronkelijke dagboeken) weigert aan de openbaarheid prijs te geven. Een degelijke Jünger-biografie is er daarom nog altijd niet. Ook Nevin, die zijn studie biografisch heeft opgezet, komt niet veel verder dan het parafraseren en becommentariëren van de gepubliceerde teksten.

Wie die teksten nog niet kent, vindt in *Ernst Jünger and Germany* een goede introductie. Nevin beschrijft Jüngers jeugd jaren in Hannover, waar deze samen met zijn broer Friedrich Georg de moerassen bij het Steinhuder Meer verkende en zich verloor in romantische dromen over Afrika en de onbezoedelde natuurlijke 'anarchie' die daar nog zou bestaan. Op grond van de autobiografische roman *Afrikanische Spiele* (1936) reconstrueert hij Jüngers vlucht naar het Vreemdelingenlegioen in 1913, waaruit hij nog net op tijd door zijn vader kon worden gered. Uitvoerig gaat Nevin in op de Eerste Wereldoorlog, toen Jünger als jonge luitenant een elite-eenheid aanvoerde, vele malen gewond raakte en werd onderscheiden met de orde *Pour le Mérite*. Daarna volgen de jaren van de nationalistische publicistiek in oudstrijdersbladen als *Die Standarte*, *Arminius* en *Vormarsch*. Een apart hoofdstuk wordt gewijd aan *Der Arbeiter* en hetzelfde geldt voor de periode van 'innere Emigration' na 1933 en voor de Tweede Wereldoorlog, die Jünger (op een enkele reis naar het oostfront na) in Parijs doorbracht, waar hij omging met sommige van de officieren die op 20 juli 1944 een - mislukte - aanslag op Hitler zouden plegen.

Interessant is vooral wat Nevin schrijft over de relatie tot het nationaal-socialisme. Jünger mag dan niet worden beschouwd als Hitlers 'Johannes de Doper', aanvankelijk had hij wel degelijk sympathie voor de latere *Führer* en diens beweging

gekoesterd. Nog vóór de putsch van november 1923 publiceerde hij een artikel in de *Völkischer Beobachter* en in 1925 noemde hij het echec van de putsch een 'duistere vergissing van de geschiedenis'. Maar omdat de geschiedenis zich volgens de fatalist Jünger niet kan vergissen, zag hij er ook een aanwijzing in dat de NSDAP, in weerwil van haar revolutionaire elan, niet dé beweging was waarop Duitsland zat te wachten. Alle pogingen van de nazi's om Jünger voor zich te winnen zijn dan ook op niets uitgelopen.

Een van de geschilpunten betrof het antisemitisme, waarover Jünger had geschreven dat het voor een nationalist 'keine Fragestellung wesentlicher Art' kon zijn. Antisemieten vergeleek hij met 'een soort bacterieënjagers', die wanneer zij één kiem menen te hebben uitgeroeid duizend nieuwe tegenover zich zien. Zoiets kon alleen maar uitlopen op 'manie' en 'delirium', vond Jünger, die niet zozeer de joden als wel het liberalisme aanwees als de ware vijand.

Tot enig filosemitisme leidde dit overigens niet, zoals Nevin terecht schrijft. Want als extreem nationalist zag Jünger voor joden geen mogelijkheid om ooit echte Duitsers te worden. De enige duurzame positie die hij voor hen wenste te erkennen, was de 'joodse orthodoxie, die ik begroet zoals ik de werkelijke en uitgesproken *Eigenart* van elk volk moet begroeten', schreef hij in 1930. Merkwaardig is derhalve dat Nevin ervan uit lijkt te gaan, dat Jünger ook volledige assimilatie als een alternatief heeft beschouwd. De veronderstelling blijkt op een vertaalfout te berusten, want in de beruchte slotzin van het artikel 'Über Nationalismus und Judenfrage' (eveneens uit 1930) schrijft Jünger niet, zoals Nevin vertaalt: 'either to be or not to be a Jew in Germany', maar: 'in Deutschland entweder Jude zu sein oder nicht zu sein' - wat niet, zoals Jüngers vijanden wel hebben beweerd, vooruitwijst naar Auschwitz maar slechts de mogelijkheid tot assimilatie ontkent.

Een belangrijker geschilpunt was echter de partijpolitiek. Wat Jünger in de NSDAP niet zinde, was dat zij een *partij* was, die ook nog eens zitting nam in de *Reichstag*. In zijn ogen was dat een ontoelaatbare concessie aan het verfoeide parlementarisme. Daarnaast heeft ongetwijfeld een afkeer van de vulgariteit van de nazi's meegespeeld. Ook in zijn nationalisme bleef Jünger een idealist met aristocratische trekken, die zich erover verbaasde dat Goebbels buiten het spreekgestoelte eveneens 'platitudes' debiteerde. Van Jünger kan je dit laatste niet zeggen, zoals blijkt uit *Das abenteuerliche Herz* waarin hij zich bekent tot een 'Pruisisch anarchisme' en klaagt dat men zich tegenwoordig niet meer 'in gezelschap' om Duitsland kan bekommeren: 'Men moet het eenzaam doen, als een mens die met zijn kapmes in het oerwoud bressen slaat en die slechts overeind wordt gehouden door de hoop dat ergens in het kreupelhout anderen met dezelfde arbeid bezig zijn'.

De deceptie is in dit citaat moeilijk over het hoofd te zien. Ondanks serieuze pogingen daartoe, was Jünger er niet in geslaagd de 'nieuwe' nationalisten van zijn tijd rond één en dezelfde idee te verzamelen. Volgens Nevin is dit geen wonder, vanwege de vaagheid van Jüngers idealisme, alle revolutionaire retoriek ten spijt. In een boek als *Das abenteuerliche Herz* (een wonderlijke mengeling van autobiografie en prozagedicht) maakt Jünger de indruk van een in de politiek verdwaalde estheet, op zoek naar de 'magische sleutel' die hem het geheim van de kosmos zal ontsluiten.

Naast zo'n verheven idealisme moest elke concrete revolutie wel tegenvallen.

Politiek bestaat bij de gratie van macht, berekeningen, strategieën. Jünger daarentegen was een soldaat en een dichter, zonder enige aanleg voor zulke banale zaken, iemand voor wie de combinatie van 'zwaard' en 'pen' nog een levende realiteit was. Als dichter was hij bovendien een ziener van romantische snit, die met zijn 'stereoskopische blik' altijd het eeuwige in het tijdelijke meende te kunnen ontwaren. De werkelijkheid benaderde hij met een 'magisch realisme', dat hem in de materiaalslagen van de Eerste Wereldoorlog méér had doen zien dan alleen een orgie van vernietiging. Te midden van het mechanische geweld was ook een nieuw mensenslag ontstaan, kinderen van 'vader' oorlog (zoals hij schrijft in *Der Kampf als inneres Erlebnis* uit 1922), dat het burgerlijke individu verving en de harde toekomst tegemoet zag met een 'heroïsch realisme'.

In *Der Arbeiter*, volgens Nevin 'een soort avontuur, een campagne door een kosmisch moeras boordevol gevaar', exploreert Jünger op adembenemende wijze die toekomst, die in het teken zou staan van de 'Gestalt des Arbeiters'. Via een 'revolutie sans phrase' was de nieuwe wereld die hij voorzag voor een deel trouwens al gerealiseerd; ook zonder het zelf te beseffen waren de vrije burgers in dienstbare 'arbeiders' veranderd. Zaak was dat zij zich ook bewust zouden worden van hetgeen dit inhield. Dát nu probeert Jünger de lezers van zijn boek, in een koel en afstandelijk proza dat zelf al een uiting is van de nieuwe wereld, duidelijk te maken.

Meer dan wat ook markeert *Der Arbeiter* zijn verwijdering van de nazi's, ook al neemt de toestand die Jünger schetst onloochenbaar totalitaire trekken aan. Maar zijn totalitarisme verschilt van dat van Hitler, in zoverre het nationalistisch noch socialistisch kan worden genoemd. Beide ideologieën behoren, schrijft Jünger, tot de negentiende eeuw en zijn gedoemd te verdwijnen, nadat ze hun functie als kracht verzamelende 'Arbeitsgrößen' hebben vervuld. De toekomst van de wereld zou 'planetair' zijn; de scheidslijnen die naties en ideologieën nu nog verdeeld hielden zouden op den duur elke betekenis verliezen.

Wie de huidige mondialisering beziet en de dominante rol die de technologie daarin speelt (de techniek was dé manier waarop de 'Gestalt des Arbeiters' de mensheid mobiliseerde), kan veel in Jüngers boek herkennen. De geringe concreetheid van zijn visioen blijkt opeens een voordeel te zijn, omdat het daardoor minder wordt opgesloten in de specifiek historische omstandigheden waarin het is ontstaan. Jüngers blik reikt verder dan de actualiteit. Daarom is het een beetje kortzichtig van Nevin om hem te verwijten dat hij in *Der Arbeiter* te weinig oog heeft gehad voor de concrete politieke, economische en sociale verhoudingen. Hoogstens kan je hem verwijten (zoals Martin Heidegger na de Tweede Wereldoorlog zou doen) dat hij te zeer is vast blijven zitten aan de taal van de metafysica, waardoor de mogelijkheid van iets anders dan de wereld bij voorbaat wordt uitgesloten.

Ook Nevin heeft bezwaren tegen Jüngers metafysische taalgebruik, met name tegen het begrip 'Gestalt', dat volgens hem zo vaag blijft dat het bijna elke betekenis verliest. Maar het lijkt me te gemakkelijk om, zoals Nevin doet, in de 'Gestalt' niet meer dan een moderne versie van Plato's ideeënwereld of van Schopenhauers wereldwil te zien. Wat die 'Gestalt' dan wel te betekenen heeft, is inderdaad niet

eenvoudig te vatten. Jünger lijkt met het - destijds alom gebruikte - woord een nieuwe manier van zien en zijn aan te duiden, die anders onbenoembaar zou blijven. Van Nevin had op dit punt wel wat meer semantische of filosofische opheldering mogen worden verwacht.

Ziedaar een van de nadelen van een voornamelijk biografische aanpak. Een ander nadeel is dat Nevin in zijn studie niet verder gaat dan 1945. *Der Arbeiter* is, met *Das abenteuerliche Herz*, een van de weinige boeken die Jünger in zijn naoorlogse Verzamelde Werken onveranderd heeft laten herdrukken. In het voorwoord bij die herdruk schrijft hij weliswaar dat sommige aspecten ervan nog alleen een 'historische' betekenis hebben, maar de kern van het boek (en dat is precies die raadselachtige 'Gestalt des Arbeiters') heeft volgens hem haar geldigheid niet verloren. Nevin wekt onwillekeurig de indruk dat Jüngers laatste woord zou zijn gesproken met *Der Friede*, het geschrift dat hij tijdens de oorlog in Parijs schreef en dat de samenzweerders van de twintigste juli hadden willen gebruiken bij de nationale wederopbouw na Hitlers dood.

In *Der Friede* legt Jünger de nadruk op de moraal als een noodzakelijk tegenwicht tegen het heersende nihilisme. Ook ziet hij voor de kerken een belangrijke taak in deze weggelegd. Jünger klinkt er bijna als een traditionele cultuurcriticus. Begrijpelijk misschien, gelet op de maar al te concrete verschrikkingen die de Tweede Wereldoorlog met zich mee had gebracht. Daar staat tegenover dat een boek als *Der Friede* in visionaire onverbiddeijkheid verre ten achter blijft bij *Der Arbeiter* of bij een schitterend essay als *Über den Schmerz* uit 1934, dat Nevin geheel onbesproken laat.

Jünger lezen is de moeite waard om wat hij met zijn eigenzinnige, welhaast amorele blik heeft waargenomen; voor pleidooien voor een moreel of religieus herstel kan je ook elders terecht. Jüngers uniciteit zit juist in zijn verbluffende vermogen 'om onze kleine, comfortabele veronderstellingen omtrent de wereld te verstoren, om ons te dwingen anders en riskanter te zien doordat de werkelijkheid zoals we ons die zouden wensen overhoop wordt gehaald'. Het zijn Nevins eigen woorden, maar ze zijn wat mij betreft vooral van toepassing op het boek van Jünger dat bij hem kennelijk de meeste weerstand heeft gewekt.

Onbedoeld demonstreert Nevin zo hoe moeilijk het kan zijn, zelfs voor iemand die in de eerste plaats wil begrijpen, om die 'kleine, comfortabele veronderstellingen omtrent de wereld' werkelijk te laten verstoren.

(NRC Handelsblad, 25-4-1997)